

JAN ROKITA

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego*

 <https://orcid.org/0000-0002-1904-683X>

Uwagi ikonograficzne na temat medalu upamiętniającego zwycięstwo wiedeńskie autorstwa Hansa Jacoba Wolraba z 1683 roku

Streszczenie. Autor opisał cztery przykłady dzieł sztuki (medalierstwa, grafiki i malarstwa) mających związek z medalem pochodzącym z roku 1683. Analiza ikonograficzna tytułowego numizmatu w zestawieniu z wybranymi przykładami dzieł sztuki uprawnia do stwierdzenia, że dysponent cesarski bezpośrednio po 12 września 1683 r. w zbliżony do siebie sposób upamiętniał zmagania wojenne pod Wiedniem. Zarówno na rewersie medalu autorstwa Wolraba z 1683 r., jak i na miedziorycie sporządzonym przez nieznanego autora z drugiej połowy XVII w. oraz obrazie Geffelsa namalowanym po 12 września 1683 r. integralną część stanowią te same elementy krajobrazu bitewnego jak namioty tureckie i widziane z oddali fortyfikacje Wiednia. Na podstawie powyższych analogii nie sposób jednak rozstrzygnąć, które z wymienionych przykładów dzieł sztuki powstało jako pierwsze i stanowiło wzorzec dla kolejnych. Natomiast forma gloryfikacji władców chrześcijańskich uczestniczących (z wyjątkiem Leopolda I Habsburga) w zmaganiach wojennych pod Wiedniem została w późniejszym okresie zapożyczona przez Ermenegilda Hameraniego. Bez wątplenia świadczy to o tym, że koncepcja Wolraba cieszyła się sporym powodzeniem.

Słowa kluczowe: awers, rewers, Jan III Sobieski, Wolrab.

Wstęp

Wkrótce po zwycięstwie wiedeńskim głównym celem zabiegów podejmowanych przez dwór cesarski stało się przedstawienie w odpowiednim świetle wydarzeń z 12 września 1683 r. ze szczególnym uwzględnieniem roli Leopolda I Habsburga

* Wydział Nauk Historycznych i Społecznych, Instytut Nauk Historycznych, Zakład Historii Nowożytnej, e-mail: janrokita1@gmail.com

i pozostałych władców sprzymierzonych w pokonaniu Turków pod murami cesarskiej stolicy. Wybijane wówczas, z inicjatywy otoczenia cesarza, medale przeznaczone były dla odbiorcy wewnętrznego (austriackiego) oraz zagranicznego (europejskiego). Jak się wydaje, dzieło medalierskie opisywane w artykule dedykowano właśnie odbiorcy wewnętrznemu, ściślej zaś: poddanemu władcy Świętego Cesarstwa Rzymskiego (na co wskazuje niemieckojęzyczna inskrypcja). Za powyższą hipotezą przemawia zarówno przekaz, jak i szczegóły kompozycji awersu i rewersu przybliżone w dalszej części pracy. Propagandziści cesarscy konsekwentnie usiłowali przekonać nowożytnego odbiorcę, że odniesiony sukces militarny należy zawdzięczać niezłomnej woli i zabiegom dyplomatycznym czterech chrześcijańskich monarchów: Jana III Sobieskiego, Leopolda I Habsburga, Jana Jerzego III Wettyna i Maksymiliana Wittelsbacha. Taki pogląd został wyrażony m.in. za pośrednictwem okolicznościowych medali cesarskich emitowanych również po 12 września 1683 r.¹

Podstawowym celem artykułu są: przybliżenie czytelnikowi wspomnianej pracy medalierskiej, próba odpowiedzi na pytanie, jakie funkcje propagandowe miała spełniać oraz jej analiza ikonograficzna w zestawieniu z wybranymi przykładami medalierstwa, grafiki, rzeźby i rzemiosła artystycznego.

Stan badań

Na temat medalu upamiętniającego zwycięstwo wiedeńskie autorstwa Hansa Jacoba Wolraba z 1683 r. powstało do dziś bardzo niewiele specjalistycznych publikacji. Wśród polskojęzycznych po-

¹ Przykładowo wystarczy w tym miejscu wymienić medal autorstwa Johana Neidhardta z 1683 r. Awers wypełnia w całości alegoryczny portret Leopolda I Habsburga na koniu tratującym turecki półksiężyc. Na rewersie zaś wokół widoku obleganego Wiednia umieszczono pięć medalionów z popiersiami sojuszników chrześcijańskich Maksymiliana II Wittelsbacha, Jana III Sobieskiego, Jana Jerzego III Wettyna, Ernesta Rüdigiera hr. Starhemberga. Napis w otoku między medalionami: TANTORUM – HEROUM – DUCTU – FORTITUDINE (Za przywództwem i męstwem takich bohaterów) nie precyzuje, czyją konkretnie zasługą stało się odparcie spod murów Wiednia Turków. Por. Kraków, Muzeum Narodowe (zbiory E. Hutten-Czapskiego), nr inw. VII-Md-493, poz. I.G. 18302. Por. też *Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej*, red. W. Fijałkowski, J. Mieleszko, Warszawa 1983, s. 218–219, kat. nr 198; *Odsiecz wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy*, red. A. Franaszek, K. Kuczman, Kraków 1990, s. 250, kat. nr 409 (tam starsza literatura).

zycji zawierających podstawowe dane o interesujących mnie numizmatach wymienić należy zwłaszcza katalogi wystaw przybliżających dzieje Rzeczypospolitej w okresie panowania Jana III Sobieskiego².

Ze względu na przyjętą metodę pracy naukowej, zakładającą szukanie związków i zależności między portretem na awersie czy rewersie medalu a podobizną graficzną i malarską, szczególnie przydatne okazywały się również publikacje naukowe. O ikonografii Jana III Sobieskiego i jego najbliższej rodziny pisali m.in. Aleksander Czołowski, Janina Ruszczycówna, Magdalena Górską czy w końcu Hanna Widacka³.

W artykule posłużono się klasyczną analizą ikonograficzno-ikonologiczną polegającą na prezentacji materiału głównego, czyli konkretnego numizmatu poświęconego w całości bądź jedynie częściowo polskiemu monarsze, a następnie omówieniu materiałów pomocniczych wybranych dzieł grafiki, numizmatyki czy malarstwa wykazujących podobieństwo do zasadniczego przedmiotu moich rozważań. Wzmiankowany rodzaj analizy, choć może wydawać się anachroniczny, umożliwia zachowanie właściwej chronologii oraz podziału na dziedziny sztuki i przede wszystkim rzetelną ocenę programu artystycznego konkretnego zabytku z epoki.

Analiza medalu

Prezentacji zwycięskiej obrony Wiednia, a zarazem oddaniu należnego hołdu europejskim władcom biorącym udział w walkach pod murami Wiednia poświęcono medal autorstwa Hansa Jacoba Wolraba pochodzący z 1683 r.⁴ (il. 1). Przedstawienie na kompozycji

² *Chwała i sława Jana III...; Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, red. E. Suchodolska, A. Gieysztor, Warszawa 1983; *Odsiecz wiedeńska...; Tron pamiętek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696–1996*, red. J. Mielezsko, Warszawa 1996. We wszystkich wspomnianych pozycjach znajdują się opisy tego numizmatu.

³ A. Czołowski, *Ikonografia wojenna Jana III*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1930, t. II, z. 2, s. 265–266; J. Ruszczycówna, *Ikonografia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1982, t. XXVI, s. 209–307; M. Górską, *Medalierski wizerunek Jana III Sobieskiego*, [w:] *Primus inter pares. Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013, s. 66–90; H. Widacka, *Lew Lechista. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010.

⁴ Kraków, Muzeum Narodowe (zbiory E. Hutten-Czapskiego), nr inw. VII-Md-519; Toruń, Muzeum Okręgowe, nr inw. D/2053; Warszawa, Biblioteka Narodowa, nr inw. I.G. 18303; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji

awersu dzieła medalierskiego⁵ podobizn czterech postaci w reprezentacyjnych strojach klęczących wśród obłoków pod skrzyżowanym mieczem i szablą ze wzrokiem zwróconym ku górze, gdzie wśród płomieni znajduje się wpisane w owal imię: IESUS (Jezus), miało sugerować odbiorcy właściwy powód zaangażowania militarnego wspomnianych osobistości. Leopolda I sportretowano w koro-

antykwariatu numizmatycznego Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung (Mönachium), dnia 7 III 2013 r. (aukcja nr 213, kat. nr 4088); F. Bentkowski, *Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych, w gabinecie Król. Alex. Uniwersytetu w Warszawie znajdujących się, tudzież ze zbiorów i pism rozmaitych lub podań zebrany i porządkiem lat ułożony*, Warszawa 1830, poz. 253a; E. Raczyński, *Gabinet Medalów Polskich oraz tych które się dziejów Polski tyczą począwszy od najważniejszych aż do końca panowania Jana III (1513–1696)*, t. I–II, Wrocław 1838, t. II, poz. 227; E. Hutten-Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, t. I–V, St. Petersburg–Cracovie 1876–1916, poz. 2466; A. Hess, *Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung*, Frankfurt am Main 1881–1883, poz. 901; A. Hirsch, *Die Medaillen auf den Entsatz Wiens 1683*, Troppau 1883, poz. 42, tab. V, il. 32; J.P. Beierlein, *Die Medaillen und Münzen des Gesamthauses Wittelsbach*, München 1897–1901, poz. 1463; J. Manthey, *Le bienheureux Innocent XI et La Pologne "Boulevard de la Chrétienté" sur les médailles commemoratives: de "Dextera tua Domine percussit inimicum" (1683) a "Pax fundata cum Moschis" (1686)*, ed. J. Gawlina, Roma 1956, s. 18–19; *Krieg und Frieden in der Medaille und in der Gedenkmünze. Auktionen Gaettens*, Heidelberg 1958, poz. 186; J. Szwagrzyk, *Moneta, medal, order*, Wrocław 1971, gabl. IX/28; A. Szyszko-Czyżak, *Medale polskie od XVI do XVIII wieku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Katalog wystawy*, Toruń 1981, poz. 172; J. Strzałkowski, *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych (1508–1965)*, Warszawa 1982, s. 129; *Chwała i sława Jana III*, s. 226–227, kat. nr 212; *Odsiecz wiedeńska...*, t. I, s. 247, kat. nr 398; M. Stahr, *Medale polskie i z Polską związane od XVI do XVIII wieku [katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu]*, Poznań 2008, s. 93, poz. 97 (galwanokopia). Osobę autora medalu upamiętniono za pośrednictwem sygnatury: HIW znajdującej się w dolnej części rewersu.

⁵ Zachowała się jeszcze jedna wersja awersu opisywanego medalu, również autorstwa Hansa Jacoba Wolraba z 1683 r. Na awersie jednak zamiast podobizn sprzymierzonych uwieczniono popiersie Leopolda I z głową zwróconą w prawą stronę, stojące na postumencie (z napisem AE I OV) i otoczone panopliami wojennymi. Władca austriacki odziany jest w paludament, zbroję antyczną z kwadratowym wycięciem wokół szyi i naramiennikiem z paskami *pteryges*. Skronie władcy honoruje wieniec laurowy. Do akcesoriów wojennych zaliczyć należy dwie armaty, kule, włócznię, topór, szablę, łuk i strzały w sajdaku oraz turban turecki, dwie chorągwie wroga z wyszytymi kolejno czterema oraz dwoma półksiężycami. W otoku umieszczono napis komentujący: LEOPOLDUS. I. D. G. ROM. IMP. SEM. AUGUSTUS. GER. HUNGAR. ET. BOH. REX u dołu postumentu sygnaturę autora IIW. Por. A. Hirsch, *op. cit.*, poz. 41, tab. V, il. 31.



1. Medal poświęcony pamięci obrońców Wiednia: Leopolda I Habsburga, Jana III Sobieskiego, Jana Jerzego III Wettyna oraz Maksymiliana Emanuela Wittelsbacha, a także przybliżający szczegółowo przebieg rozgrywek militarnych pod murami cesarskiej stolicy – natarcie kawalerii sprzymierzonych i odwrót Turków, wybity na zlecenie dysponenta zagranicznego, Hans Jacob Wolrab, Regensburg, Norymberga, 1683, srebro, śr. 64,7 mm, bity. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu numizmatycznego Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung (Monachium), dnia 7 marca 2013 r. (aukcja nr 213, kat. nr 4088).

Źródło: <http://www.acsearch.info/search.html?id=1518281>

nie *clausa*, płaszczu koronacyjnym z podłużną zaponą, zdobionym w wierzchniej części haftowaną dekoracją o motywach roślinnych oraz dalmatyce i zbroi płytowej. Również głowę Jana III wieńczy korona *clausa*. Monarcha odziany jest ponadto w płaszcz gronostajowy naśladujący delię, spięty pod szyją okrągłą zaponą i szatę spodnią przewiazaną w pasie sznurem. Jan Jerzy III Wettyn i Maksymilian Wittelsbach mają na sobie płaszcze gronostajowe i zbroje płytowe, widoczne jedynie fragmentarycznie. Oznakami władzy książęcej są mitry spoczywające na ich skroniach. Obok każdego panującego umieszczono ponadto odpowiednią tarczę herbową (zamiast tytułatury). Porażkę na polu bitewnym imperium tureckiego symbolizuje napis: MAHUMED (Mahomet) z przekreślonymi literami, w dolnej części awersu.

Sposób uwiecznienia świeckich władców należy porównać do stosowanych w ikonografii form nobilitacji świętych katolickich⁶. Identycznie bowiem upamiętniano osoby zasłużone dla Kościoła. Ze znanych wzorców skorzystał znacznie później Ermenegildo Hamerani, wykonując na zlecenie papieża Klemensa XI (Giovanniego Francesca Albaniego) w 1712 r. rewers medalu z okazji kanonizacji Andrzeja Avellina, Katarzyny z Bolonii (Katarzyny de Vigri), Feliksa z Kantalicjo oraz Piusa V (Michele Ghislieriego)⁷ (il. 2). Czterech nowych świętych klęczy, kierując całą uwagę na gołębicę pojawiającą się wśród płomieni. Ich ubiór nie odbiega od prostych szat noszonych przez ludzi świeckich i zakonników. Istnieją jednak pewne niewielkie odstępstwa. Pius V, jako biskup Rzymu, przywdział mucet (mozzetę), rókietę i stułę. Nakrycie wierzchnie Andrzeja Avellina jest rozcięte w przedniej części w celu wyeksponowania szaty spodniej. Głowę Katarzyny z Bolonii (Katarzyny de Vigri) przykrywa kaptur. Natomiast sznur przewiązany w pasie na ubiorze kapucyna Feliksa z Kantalicjo stanowi obowiązkowy dodatek do habitu, którego noszenie sprecyzowano w regule zgromadzenia Braci Mniejszych Kapucynów. Modlitewne gesty osobistości również niewiele różnią się od ruchów rąk czynionych przez monarchów. Złożone ręce Andrzeja Avellino odpowiadają modlitewnej postawie Leopolda I. Zachowanie Piusa V (Michele Ghislieri) przypomina natomiast reakcję Jana III Sobieskiego. Napisy w odcinku: INTER SANCTOS oraz w dolnej części: SORS ILLOR MDCCXII utwierdzają odbiorcę w przeświadczeniu, że ma do czynienia z faktami, nie zaś fikcją.

⁶ Z wcześniejszych realizacji należy wspomnieć o medalu wykonanym na polecenie Klemensa X w 1671 r. Na rewersie utrwalono jednak nie czterech, lecz pięciu świętych: Ferdynanda III di Castiglia, Luigi Bertranda, Izabellę Flores de Olive, Gaetano di Thiene i Filipa Beniziego. Wszyscy wymienieni (w habitach) pozostający w ekstatycznym uniesieniu przyglądają się Duchowi Świętemu zstępującemu pod postacią gołębiczy. Napis okolicznościowy: PLENA EST OMNES TERRA GLORIA EORVM został zaczerpnięty z księgi Izajasza (Iz 6,3). Cyt. „Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum;/ plena est omnis terra gloria eius” („Święty, Święty, Święty jest Pan Zastępów. Cała ziemia pełna jest Jego chwały”). Cyt. za: *Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum editio: sacrosancti oecumenici concilii vaticani II, ratione habita iussu Pauli PP. VI recognita auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgata*, Vatican 1979; *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, tłum. A. Jankowski, L. Stachowiak, K. Romaniuk, Poznań 1980.

⁷ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwarium numizmatycznego London Ancient Coins Ltd (Londyn), dnia 5 XII 2013 r. (aukcja nr 31, kat. nr 227); W. Miselli, *Il papato dal 1700 al 1730 attraverso le medaglie*, Milano 1997, s. 45–67.



2. Medal pamiątkowy stanowiący właściwą oprawę dla odbywającej się w Rzymie kanonizacji Andrzeja Avellina, Katarzyny z Bolonii (Katarzyny de Vigri), Feliksa z Kantalicjo oraz Piusa V (Michele Ghislieriego) wyniesionych na ołtarze dzięki staraniom papieża Klemensa XI (Giovanniego Francesca Albaniego), uzupełniony o sporządzone na rewersie podobizny wybitnych postaci nobilitowanych przez Kościół katolicki wpatrzonych w promieniującą gołębicę, symbol Ducha Świętego, emitowany z inicjatywy dysponenta papieskiego, Ermenegilda Hameraniego, Rzym, 1712, srebro (brąz), śr. 39 mm, bity. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu numizmatycznego London Ancient Coins Ltd (Londyn), dnia 5 grudnia 2013 r. (aukcja nr 31, kat. nr 227).

Źródło: <http://www.sixbid.com/browse.html?auction=1044&category=21384&lot=974621>

Napis otokowy medalu autorstwa Hansa Jacoba Wolraba: WANN DIESE HELDEN SIEGEN SO MUS DER TURK ERLIEGEN HUNGARN DER FRIED VERGNÜGEN (Kiedy ci bohaterowie zwyciężają, to Turczyn ulec musi i Węgry pokojem ucieszyć) uświadamiał odbiorcę, że harmonijna współpraca sprzymierzonych chrześcijańskich monarchów zapewni zwycięstwo nad Turkiem oraz pokój na Węgrzech. Południowo-wschodnie rubieże Świętego Cesarstwa

Rzymskiego zostały w 1683 r. zagrożone przez armię wielkiego wezyra Kara Mustafy zmierzającego w kierunku Wiednia oraz działania zbrojne o charakterze dywersyjnym podjęte przez przychylnych okupantom powstańców Emeryka Tökölego sprzeciwiających się dotychczasowej polityce Habsburgów, dyskryminującej miejscową elitę⁸. Twórca inskrypcji odniósł się również do poglądów podzielanych przez większość społeczeństwa. Od czasów upadku Konstantynopola w 1453 r. na Starym Kontynencie dominowało przekonanie, że tylko wspólne przedsięwzięcia militarne podejmowane z inicjatywy europejskich władców przeciwko imperium osmańskiemu mogą przynieść zamierzone efekty.

Kompozycję rewersu medalu autorstwa Wolraba sporządzono na podstawie obowiązujących w epoce nowożytnej treści alegorycznych. Atak kawalerii sojuszniczej zmuszającej Turków do odwrotu, przeprowadzony wzdłuż zbocza jednego z okolicznych wzniesień (po lewej stronie), można zaobserwować na tle panoramy Wiednia. Galopujący w jednym szeregu kawalerzyści cesarscy, odziani w zbroje płytowe i mający miecze oraz pistolety, dosięgają uciekającego tureckiego spahisa, w turbanie i długiej szacie podnoszącego obydwie ręce do góry, zapewne w geście przerażenia i poczucia bezsilności. Obok, bezwładnie na ziemi, spoczywają ciała pokonanych muzułmanów. Pozostałą część armii tureckiej: piechurów i jeźdźców cofających się z pola bitewnego w olbrzymim ścisisku oddano w prawej części krańca. Pomiedzy kolumnami sprzymierzonych, po lewo medalier uwzględnił dwa namioty: centralno-wieloboczny i na rzucie prostokąta z półksiężycami na dachach oraz chorągiew turecką wiszącą na drzewcu. Powyżej weduty austriackiej stolicy

⁸ Tököly, negatywnie kreowany przez propagandę cesarską na buntownika przeciwko legalnej władzy i sprzymierzeńca wyznawców islamu, zabiegał o uzyskanie poparcia politycznego u Jana III Sobieskiego. Monarcha, widząc ewentualne korzyści dla Rzeczypospolitej na południowym wschodzie Europy (protektorat Rzeczypospolitej nad częścią Węgier i księstwami naddunajskimi), mogące urzeczywistnić się dzięki poparciu węgierskich roszczeń wobec korony Habsburgów, w nieoficjalnej korespondencji przychylnie wyrażał się wobec planów zwolenników Tökölego. Kres nadziei ze strony powstańców na pomoc polską przyniosły ostatecznie w 1683 r. ekscesy, jakich dopuszczały się w stosunku do podkomendnych Tökölego oddziały litewskie wkrótce po przekroczeniu 4 X 1683 r. granicy Węgier oraz oswobodzeniu zamku Orawa, obsadzonego przez Austriaków dowodzonych przez Franciszka Kichlera i obleganego przez kuruców. Por. J. Wimmer, *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*, Warszawa 1983, s. 394; L. Podhorodecki, *Hetman Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 2011, s. 119–139.

rozciga się sporych rozmiarów tęcza, na której szczycie stoi gołąb z gałązką oliwną w dziobie – zwiastujący rychłe nadejście pokoju⁹. Nad miastem artysta utrwalił ukoronowanego orła z rozpostartymi skrzydłami, lecącego, bezpośrednio pod tęczą i dzierżącego w szponach miecz sprawiedliwości oraz tarczę z krzyżem (herb Wiednia). Napis otokowy brzmi następująco: WIEN DAS ADLER NEST SICH FREUT DAS DER TURKEN HEER ZERSTREUT DANCKE GOTT O CHRISTENHEIT! (Wiedeń, gniazdo orle, cieszy się, że wojsko tureckie jest rozproszone. Dziękuj Bogu o Chrześcijaństwo!). Zamierzeniem twórcy inskrypcji było uwypuklenie znaczenia sukcesu odniesionego pod murami Wiednia, za który winni dziękować nie tylko sami wiedeńczycy, lecz także wszyscy wyznawcy wiary katolickiej.

Medalier, uwieczniając na medalowym krążku krajobraz najbliższych okolic Wiednia w momencie oblężenia, nawiązał do wcześniejszych prac graficznych. Mowa o miedziorycie *Türkenbelagerung, Entsartzheer in der Szlacht am Kahlenberg*, rytowanym przez nieznanego artystę i datowanym na okres po 12 września 1683 r.¹⁰ (il. 3). Centralno-wieloboczny namiot z dachem zwieńczonym półksiężycem ukazano w centrum toczących się walk konnicy i piechoty. Najważniejsze jest jednak jego usytuowanie w pobliżu rozległego masywu górskiego, z którego schodzą wojska sprzymierzonych. Kolejny, mniejszy namiot na rzucie prostokąta umieszczono obok, po lewej stronie. Epizody wojenne widniejące na drugiej stronie medalu, odwzorowane bardzo ogólnie i schematycznie, na rycinie przybliżono ze wszystkimi niezbędnymi szczegółami. Ponadto w najbliższej okolicy rozłożono jeszcze jeden prostokątny namiot, na którego jednym ze szczytów przymocowano dodatkowo półksiężyc. Widoczny jest zaledwie niewielki jego fragment, dający jednak wyobrażenie o wyglądzie całości. Przed drugim namiotem (prostokątnym) znajduje się także chorągiew turecka. Wspomniany płat płótna, zarówno pod względem kroju, jak i arabeskowej dekoracji, nie jest wytworem wyobraźni XVII-wiecznego rytownika, lecz repliką sztandarów będących na wyposażeniu armii osmańskiej. Niemniej na rycinie obok opisywanego namiotu centralno-

⁹ Różne wyobrażenia gołębic występujące w ikonografii przybliżył Guy de Tervarent w swoim słowniku. Por. G. Tervarent, *Attributs et symboles dans l'art profane 1450-1600: dictionnaire d'un langage perdu*, Genève 1958, s. 104-106.

¹⁰ Austria, własność prywatna.



3. Miedzioryt, *Türkenbelagerung, Entsartzheer in der Schlacht am Kahlenberg*, na którym przedstawiono krajobraz najbliższych okolic Wiednia w momencie oblężenia wraz z namiotem na planie koła z dachem zwieńczonym półksiężycem ukazanym w centrum toczących się walk konnicy i piechoty, nieznany rytownik, po 12 września 1683 r., miedzioryt, wym. 220 x 162 cm, Austria, kolekcja prywatna.

Źródło: <http://www.doppeladler.com/da/kuk/1683-tuerken-vor-wien/>

-wielobocznego i wozu taborowego można wyodrębnić jeszcze jedną opuszczoną chorągiew na drzewcu. I właśnie powyższy przedmiot należy porównywać do chorągwi na rewersie medalu Wolraba¹¹.

Po 12 września 1683 r. powstało również dzieło malarskie, którego twórca, Frans Geffels postanowił odtworzyć przebieg tych samych wydarzeń w okolicach wzgórza Kahlenberg¹² (il. 4). Nieregularne po-

¹¹ W oddali, po prawej stronie oglądający zauważy panoramę cesarskiej stolicy bronionej przez rozległy system fortyfikacji, wyeksponowaną od tej samej strony. Przed namiotem centralno-wielobocznym dochodzi do licznych potyczek pomiędzy wrogimi sobie żołnierzami. Jeden z piechurów strzela z długolufowej broni palnej do Turka na koniu, który pochłonięty walką nie dostrzega przeciwnika.

¹² Wien, Museum Karlsplatz, nr inw. 40.132; W. Hummelbelger, K. Pebal, *Die Befestigungen Wien. Wiener Geschichtsbücher*, Bd. XIV, Wien-Hamburg 1974, s. 23; I. Ackerl, *Von Türken belagert – von Christen entsetzt. Das belagerte Wien*



4. Kompozycja malarska ukazująca przebieg potyczek pomiędzy oddziałami sprzymierzonych a Turkami w okolicach wzgórza Kahlenberg 12 września 1683 r., Frans Geffels, po 12 września 1683 r., płótno, olej, wym. 184 x 272 cm, Wien, Museum Karlsplatz, nr inw. 40.132.

Źródło: http://www.tuerkenbeute.de/kun/kun_lou/GrosseTuerkenKriege_de_print.html

tyczki pomiędzy sprzymierzonymi a Turkami z udziałem m.in. wielbłądów (w prawym dolnym rogu) rozgrywają się na pierwszym planie, w bliskim sąsiedztwie obozowiska wyznawców islamu, nie zaś w jego obrębie. Część podkomendnych Kara Mustafy, w obawie przed porażką, zdecydowała się wycofać z terenu walki, unosząc z sobą chorągwie koloru czerwonego i żółtego (po prawej stronie obrazu). Obszerny, centralno-wieloboczny namiot, którego ściany tworzą zszyte ze sobą płaty płótna koloru pomarańczowego, artysta upamiętnił w dolnej części, po lewej stronie. Dach namiotu przykryty jest płótnem, naciągniętym za pomocą lin na specjalną konstrukcję, i ozdobiony na szczycie żółtą chorągwią z półksiężycem.

1683, Wien 1983, s. 123; *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*. Katalog, hrsg. R. Waissenberger, G. Dürriegl, Wien 1983, s. 312.

Po zapoznaniu się z obrazem nie ulega jednak wątpliwości, że malarz posiłkował się innym źródłem ikonograficznym. Zwłaszcza kopulastego nakrycia namiotu nie skopiował z poprzednio omawianej ryciny, lecz namalował zapewne na podstawie odrębnych rysunków lub rycin. Obok odsłoniętego wejścia do namiotu występuje ponadto postać jeźdźca na wierzchowcu z wyciągniętymi przednimi kopytami, z szablą i chorągwią w ręku. W lewej części rozłożono kolejne dwa namioty: okrągły – czerwony i kwadratowy – ciemno zielony¹³.

Tęcza na medalu wiedeńskim autorstwa Wolraba ma również cechy propagandowe. Powyższe wyobrażenie artystyczne należy traktować jako koniec niszczącego świat potopu oraz przymierze zawarte między Bogiem a ludźmi¹⁴. Miasto, którego mieszkańcy przez ponad dwa miesiące byli nieustannie zagrożeni przez nieprzyjaciela, zwycięsko przetrwało próbę czasu¹⁵. Istniejącą paralelę z biblijną historią Noego i jego arki, opisaną w Starym Testamencie, wypada odczytywać następująco. Wiedeńczycy dzięki swojemu uporowi w obronie wartości chrześcijańskich ocalili nie tylko

¹³ Obok namiotu natomiast uwieczniono pozostawione dwa wozy taborowe pilnowane przez jednego z żołnierzy oraz szereg innych sprzętów wojennych i łupów. Inne namioty można zidentyfikować na drugim planie, na stokach okolicznych wzgórz. Przestrzeń pomiędzy nimi została już opanowana przez sprzymierzonych, przemieszczających się w kolumnach w kierunku pola bitwy. Zabudowania Wiednia z perspektywy lotu ptaka przedstawiono na drugim planie. Geffels ze szczególną pieczołowitością zrekonstruował na płótnie gwiazdzisty pierścień ceglano-ziemnych umocnień wzmocnionych bastionami i rawelinami oraz zygzakowaty pionowy i poziomy układ aproszy i szańców kopanych przez Turków pod murami miejskimi.

¹⁴ Tęcza była również uznawana za symbol dobrych rządów, pokoju i harmonii społecznej.

¹⁵ J. Chevalier, A. Gherbrant, *A dictionary of symbols*, London 1969, s. 474, 710–714. Obecność nad panoramą cesarskiej stolicy tęczy należy również wiązać z wydarzeniami rozgrywającymi się przed odsieczą, których świadkami byli żołnierze polscy zmierzający pod Wiedeń, a także polski monarcha. Jan III Sobieski w liście do żony z 31 VIII 1683 r. wspominał, że stacjonując z wojskiem okolicach miejscowości Tulln, zaobserwował na niebie niezwykle zjawisko, które odebrał jako zwiastun przyszłego zwycięstwa: „Widzieliśmy na niebie o siódmej z rana, w śliczną bardzo i jasną pogodę, tęczę niby małą, w miesiąc właśnie zrobioną, tak, jako zwykł bywać kilka dni po nowiu; rzecz to całę niewzyczajna”. Cyt. za: *Maria Kazimiera i Jan Sobieski. Listy z okresu odsieczy wiedeńskiej*, przeł. Z. Wójcik, Warszawa 1983, s. 77. Przekaz medalu miał utwierdzać wiedeńczyków w przekonaniu, że opieka ze strony Najwyższego urzeczywistnia się zwłaszcza podczas ciężkich prób dziejowych, kiedy miasto i jego mieszkańcy są narażeni na niebezpieczeństwo i zaprzepaszczenie dotychczasowego dorobku.



5. Medal uświetniający sfinalizowanie pokoju w Oliwie z 1660 r., z dominującym na rewersie nierealistycznym wyobrażeniem broni porzuconej wśród kłosów zboża, rosnących na przedmieściach Gdańska, nad którymi uwidoczniiono tęczę, wybity na zlecenie władz miasta Gdańska, Jan Höhn (Hoehn) st., Gdańsk, 1660, srebro (złoto), śr. 79 mm. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 11 czerwca 2005 r. (kat. nr 1008).

Źródło: <http://wcn.pl/auctions/32/1008#>

Święte Cesarstwo Rzymskie, lecz także cały cywilizowany świat przed nowym, niszczącym „potopem” tureckim.

Tęcza pojawiła się również na awersie medalu autorstwa Höhna (Hoehna) mł. z roku 1660, uświetniającego podpisanie pokoju oliwskiego¹⁶ (il. 5). Zjawisko pogodowe, którego koniec i początek

¹⁶ Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 16944 NPO; własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 11 VI 2005 r. (kat. nr 1008); J. Albertrandy, *Zabytki starożytności rzymskich w pieniądzach, pospolicie medalami zwanych, czasów Rzplitej i szesnastu pierwszych cesarzów zbioru ś. p. Stanisława Augusta króla polskiego postrzeżone i krótkim wykładem objaśnione przez JX. Jana Albertrandego, prezesa Towarzystwa Warszawskiego, czytane na posiedzeniu publicznem*, Warszawa 1805, s. 54; E. Raczyński, *op. cit.*, t. II, poz. 144; B.E. Hildebrand, *Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar prakmynt och belöningsmedaljer*,

wyznaczają granice municipium, oznaczało opiekę Najwyższego nad miastem niezajętym przez Szwedów podczas najazdu na Rzeczpospolitą w latach 1655–1660. Na pierwszym planie wyeksponowano kłosa zboża, wśród których, obok drewnianego ogrodzenia, można odnaleźć porzucone przez przeciwnika: hełm, bęben, broń palną (muskiet?), topór. Powyżej medalier uwzględnił panoramę Gdańska z ziemnymi bastionami i wałami oraz zabudowaniami twierdzy Wisłoujście (po drugiej stronie). Wysokie plony zdaje się gwarantować wyłaniające się zza obłoków słońce o ludzkiej twarzy (w górnej części awersu) promieniujące na ziemię¹⁷.

Podsumowanie

Reasumując, należy stwierdzić, że medal autorstwa Wolraba z roku 1683 został poświęcony upamiętnieniu wszystkich uczestników zmagania z Turcją pod Wiedniem. W sposób symboliczny na awersie medalu zostali uwiecznieni władcy chrześcijańscy a zarazem dowódcy wojskowi. Natomiast rewers podporządkowano wykazaniu bohaterstwa oddziałów sprzymierzonych z powodzeniem atakujących Turków. Niewątpliwie główną intencją zamawiającego medal była chęć właściwego zdyskontowania zwycięstwa wiedeńskiego. Ponadto posiadacz medalu, oglądający na kompozycji rewersu tęczę ze stojącym na jej szczycie gołębkiem z gałązką oliwną w dziobie, mógł mieć nadzieję, że następstwem niszczącej wojny z Turcją będzie długo wyczekiwany pokój. Kompozycja rewersu stanowiła również potwierdzenie inskrypcji umieszczonej na awersie. Mianowicie dzięki wzorowej współpracy chrześcijańskich monarchów, przekładającej się na konkretne zwycięstwa, wojska tureckie muszą ulec. Przekaz zawarty w inskrypcji otokowej awersu pozostaje zapewne

Bd I-III, Stockholm 1874–1876, Bd I, s. 382; E. Hutten-Czapski, *op. cit.*, poz. 2148; E. Bahrfeldt, *Die Münzen und Medaillen Sammlung in der Marienburg*, Bd. I-VI, Danzing-Königsberg 1910, poz. 8707; S. Rühle, *Die historischen Medaillen der Stadt Danzig*, „Zeitschrift d. Westpreussischen Geschichtsvereins” 1928, Nr. 68, s. 21–309; M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce (1587–1668)*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 182–183, kat. nr 72; J. Dutkowski, *Corpus Nummorum Gedanensis. Katalog i cennik monet, medali i żetonów gdańskich i z Gdańskiem związanych 1200–1998*, Gdańsk 2000, s. 238–239, poz. 582 (egzemplarz srebrny). Napis otokowy: POST BELLUM PLENA SURGIT PAX AUREA MESSE HINC SPERAT MERITAM GEDANI CONSTANTIA FRUGEM podnosi znaczenie pokoju osiągniętego między Rzeczpospolitą a Szwecją.

¹⁷ O symbolicze słońca obowiązującej w ikonografii pisał Guy de Tervarent w swoim słowniku, por. G. Tervarent, *op. cit.*, s. 356–357.

nie bez znaczenia w kontekście starań czynionych przez dyplomację cesarską po 12 września 1683 r. o zawiązanie się Świętej Ligi (co ostatecznie nastąpiło 5 marca 1684 r. w Linzu). Trzeci, ostatni aspekt, związany z propagandowym przekazem medalu, dotyczy domniemanej interwencji Boga podczas bitwy wiedeńskiej. Zarówno napis IESUS nad wizerunkami monarchów chrześcijańskich, jak i tęcza nad teatrem działań wojennych dowodzą, że współcześni głęboko wierzyli w to, że sukces militarny nad Turcją był dziełem siły wyższej.

Analiza ikonograficzna tytułowego numizmatu w zestawieniu z wybranymi przykładami dzieł sztuki uprawnia do stwierdzenia, że dysponent cesarski bezpośrednio po 12 września 1683 r., w zbliżony do siebie sposób, upamiętniał zmagania wojenne pod Wiedniem. Zarówno na rewersie medalu autorstwa Wolraba z 1683 r., jak i na miedziorycie sporządzonym przez nieznanego autora żyjącego w drugiej połowie XVII w. oraz na obrazie Geffelsa namalowanym po 12 września 1683 r. integralną część stanowią te same elementy krajobrazu bitewnego, jak namioty tureckie i widziane z oddali fortyfikacje bastionowe Wiednia. Na podstawie powyższych analogii nie sposób jest jednak rozstrzygnąć, które z wymienionych przykładów dzieł sztuki powstało jako pierwsze i stanowiło inspirację dla kolejnych. Natomiast forma gloryfikacji władców chrześcijańskich uczestniczących (z wyjątkiem Leopolda I Habsburga) w zmaganiach wojennych pod Wiedniem została w późniejszym okresie zapożyczona przez Ermenegilda Hameraniego. Bez wątplenia świadczy to o tym, że koncepcja Wolraba cieszyła się sporym powodzeniem. Dziwi natomiast, że posłużyła ona do uwiecznienia nie świeckich władców, lecz nowych świętych Kościoła katolickiego.

Bibliografia

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Albertrandy J., *Zabytki starożytności rzymskich w pieniądzach, pospolicie medalami zwanych, czasów Rzplitej i szesnastu pierwszych cesarzów zbioru ś. p. Stanisława Augusta króla polskiego postrzeżone i krótkim wykładem objaśnione przez JX. Jana Albertrandego, prezesa Towarzystwa Warszawskiego, czytane na posiedzeniu publicznem*, Warszawa 1805.
- Bahrfeldt E., *Die Münzen und Medaillen Sammlung in der Marienburg*, Bd. I–VI, Danzing–Königsberg 1910.

- Beierlein J.P., *Die Medaillen und Münzen des Gesamthauses Wittelsbach*, München 1897–1901.
- Bentkowski F., *Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych, w gabinecie Król. Alex. Uniwersytetu w Warszawie znajdujących się, tudzież ze zbiorów i pism rozmaitych lub podań zebrany i porządkiem lat ułożony*, Warszawa 1830.
- Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej*, red. W. Fijałkowski, J. Mieleszko, Warszawa 1983.
- Dutkowski J., *Corpus Nummorum Gedanensis. Katalog i cennik monet, medali i żetonów gdańskich i z Gdańskiem związanych 1200–1998*, Gdańsk 2000.
- Hess A., *Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung*, Frankfurt am Main 1881–1883.
- Hildebrand B.E., *Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar prakmynt och belöningsmedaljer*, Bd I–III, Stockholm 1874–1876.
- Hirsch A., *Die Medaillen auf den Entsatz Wiens 1683*, Troppau 1883.
- Hutten-Czapski E., *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, t. I–V, St. Petersbourg–Cracovie 1871–1916.
- Krieg und Frieden in der Medaille und in der Gedenkmünze. Auktionen Gaettens*, Heidelberg 1958.
- Manthey J., *Le bienheureux Innocent XI et La Pologne “Boulevard de la Chrétienté” sur les medailles commemoratives: de “Dextera tua Domine percussit inimicum” (1683) à “Pax fundata cum Moschis” (1686)*, ed. J. Gawlina, Roma 1956.
- Maria Kazimiera i Jan Sobiescy. Listy z okresu odsieczy wiedeńskiej*, przeł. Z. Wójcik, Warszawa 1983.
- Miselli M., *Il papato dal 1700 al 1730 attraverso le medaglie*, Milano 1997.
- Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum editio: sacrosancti oecumenici concilii vaticani II, ratione habita iussu Pauli PP. VI recognita auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgata*, Vatican 1979.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, tłum. A. Jankowski, L. Stachowiak, K. Romaniuk, Poznań 1980.
- Raczyński E., *Gabinet Medalów Polskich oraz tych które się dziejów Polski tyczą począwszy od najważniejszych aż do końca panowania Jana III (1513–1696)*, t. I–II, Wrocław 1838.
- Rühle S., *Die historichschen Medaillen der Stadt Danzig*, „Zeitschrift d. Westpreussischen Geschichtsvereins” 1928, Nr. 68, s. 21–309.
- Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, red. E. Suchodolska, A. Gieysztor, Warszawa 1983.
- Stahr M., *Medale polskie i z Polską związane od XVI do XVIII wieku [katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu]*, Poznań 2008.
- Stahr M., *Medale Wazów w Polsce (1587–1668)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Szyszko-Czyżak A., *Medale polskie od XVI do XVIII wieku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Katalog wystawy*, Toruń 1981.

Tron pamiątek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696–1996 (17 czerwiec – 30 wrzesień 1996 roku), red. J. Mielezsko, Warszawa 1996.

Widacka H., *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010.

OPRACOWANIA

Ackerl I., *Von Türken belagert – von Christen entsetzt. Das belagerte Wien 1683*, Wien 1983.

Chevalier J., Gherbrant A., *A dictionary of symbols*, London 1969.

Czołowski A., *Ikonografia wojenna Jana III*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1930, t. II, z. 2, s. 265–266.

Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683. Katalog, hrsg. R. Waissenberger, G. Dürriegl, Wien 1983.

Górska M., *Medalierski wizerunek Jana III Sobieskiego*, [w:] *Primus inter pares. Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013, s. 66–90.

Hummelbelger W., Pebal K., *Die Befestigungen Wien. Wiener Geschichtsbücher*, Bd. XIV, Wien–Hamburg 1974.

Odsiecz wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy, red. A. Franaszek, K. Kuczman, Kraków 1990.

Podhorodecki L., *Hetman Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 2011.

Ruszczyćówna J., *Ikonografia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1982, t. XXVI, s. 274–277.

Stahr M., *Medale Wazów w Polsce (1587–1668)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

Strzałkowski J., *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych (1508–1965)*, Warszawa 1982.

Szwagrzyk J., *Moneta, medal, order*, Wrocław 1971.

Tervarent G., *Attributs et symboles dans l'art profane 1450–1600: dictionnaire d'un langage perdu*, Genève 1958.

Wimmer J., *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*, Warszawa 1983.

NETOGRAFIA

<http://wcn.pl/auctions/32/1008#> (dostęp: 27 II 2017).

<http://www.acsearch.info/search.html?id=1518281> (dostęp: 27 II 2017).

<http://www.doppeladler.com/da/kuk/1683-tuerken-vor-wien/> (dostęp: 27 II 2017).

<http://www.sixbid.com/browse.html?auction=1044&category=21384&lot=974621> (dostęp: 27 II 2017).

http://www.tuerkenbeute.de/kun/kun_lou/GrosseTuerkenKriege_de_print.html (dostęp: 27 II 2017).

JAN ROKITA

Iconographic remarks on Hans Jacob Wolrab's medal commemorating Vienna victory of 1683

The author described four examples of works of art (medallions, graphics and paintings) related to the medal from 1683. The iconographic analysis of the title numismat in comparison with selected examples of works of art authorizes us to state that the imperial dispatcher immediately after September 12, 1683, in a similar manner, commemorated the war struggle at Vienna. Both on the reverse of the medal, by Wolrab of 1683 and on the copperplate drawn by an unknown from the second half of the seventeenth century and the painting Geffels painted after September 12, 1683, the same elements of the battle landscape as the Turkish tents and Vienna's fortifications seen from a distance are an integral part. On the basis of the above analogies, however, it is impossible to determine which of the mentioned examples of works of art was created first and constituted an inspiration for the next ones. On the other hand, the form of glorification of the participating Christian rulers (with the exception of Leopold I Habsburg) in the war struggle near Vienna was later borrowed by Ermenegildo Hamerani. Undoubtedly, this proves that the Wolrab concept was very successful.

Keywords: obverse, reverse, John III Sobieski, Wolrab.